

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK

Kóser vagy tréfli?

Jiddis szócikkek az Etimológiai Szótárban*

„Origo quorundam nominum, id est unde
veniant, non paene omnibus patet.”¹

(Sevillai Izidor)

1. Bevezetés. Szótárírásunk történetében aránylag későn jelentek meg a nyelvtörténeti szótárak. Három közülük nyelvünk legfontosabb szavait dolgozta fel, származásuktól függetlenül (GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, Magyar etymologiai szótár 1–17. MTA, Budapest, 1914–1944; BÁRCZI GÉZA, Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941; BENKŐ LORÁND főszerk., A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1984. [TESz.]; BENKŐ, LORÁND főszerk., Etymologisches Wörterbuch der ungarischen Sprache 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1994. [EWUng.]), míg egyikük kizárólag a finnugor eredetűeket gyűjtötte össze (LAKÓ GYÖRGY főszerk., A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1978). Azonban mindegyik szakmabelieknek készült, a nyelvtörténet iránt érdeklődő művelt nagyközönség számára nem létezett olyan kiadvány, amely magvas szócikkeivel azonnal kielégíti a kíváncsiságát. Ezt a helyzetet változtatta meg a ZAICZ GÁBOR szerkesztette Etimológiai szótár (Tinta Kiadó, Budapest, 2006. [ESz.]), amely – a borító tájékoztató szövege szerint – „magas színvonalon és szakszerűen dolgozza fel a magyar nyelvi elemek eredetét”. A kötet valóban impozáns: 1024 oldalon 8945 szócikk mutatja be szókincsünk történetét, s mintának tekintett elődjéhez, a TESz.-hez képest csaknem 200 új szócikkkel bővült, és feldolgozza toldalékrendszerünket is.

Éppen ezért az érdeklődő abban a reményben üti fel az ESz.-t, hogy választ talál a kérdéseire. Sajnos, a szócikkek elolvasása inkább a kérdőjeleket szaporítja az olvasóban. A bonyolult nyelvi folyamatok végtelenségig leegyszerűsített bemutatása könnyen hamissá válik, a TESz. és az EWUng. szócikkeinek ötletszerű megkurtítása, vegyítése és felhígítása nem hoz létre új nyelvtörténeti szakkönyvet. Mint a főszerkesztő írja, az ESz. laikusoknak készült – éppen ezért a forrásokból kölcsönzött fonetikus átírásokra (amelyek természetesen szakmunkákban mindig betűhíven idézendők) ráfért volna az egységesítés, mert változatosságuk nem gyönyörködtet, hanem bosszant. Ugyanis az olvasótól nem várható el a szakember türelmét is kemény próbára tevő bonyolult transzkripciók rendszere beható ismerete. Például a jiddis szócikkek átírásában a szótár hol a magyaros (*goj*), hol a németes (*masel [z]*), hol az angolos (*goyim [j]*), hol pedig valamely mellékjelektől terhes fonetikus átírást (*maššāh*) alkalmazza; az angoloktatásban meghonosodott nemzetközi fonetikai ábécé kínálná a negyedik le-

*Itt mondok hálás köszönetet Nádasdy Ádámnak tüzetes lektori jelentéséért.

¹ „A szavak eredete, mármint hogy honnét származnak, nem mindenkinek nyilvánvaló” (X. könyv).

hetőséget. Érthetetlen, hogy a hangjelölésről szóló bevezető miért csak a gyakoribb betűk hangértékét közli – hiszen ezekkel a műkedvelő is találkozhatott. Éppenséggel a ritkább jelölések elmagyarázására volna szükség. Azonban azt hiába keressük.

Az alábbiakban az ESz. 22 jiddis szócikkéhez fűzünk néhány megjegyzést. Azért erre a jövevényszócsoporthoz esett a választásunk, mert egyrészt az idetartozó lexémák történetével foglalkozó szakirodalom igen gyér, másrészt ez a mennyiség aránylag röviden áttekinthető. Értékelésük két lépésben történik: vitatható, pontatlan vagy félreérthető adataikat indexbetűvel jelöljük. Ezt követi a helyesbitésük, majd római számozás alatt, „Kiegészítés” megjegyzéssel számos újabb nyelv- és művelődéstörténeti adalék. Mivel németül roppant szakirodalom található, a YIVO átírása mellett – ha eltér tőle – közöljük a németest is. Félreértés ne essék: nem azért, mintha mindezt ajánlatos volna belefoglalni az ESz. szócikkeibe, csupán a szó további kapcsolatainak és ezáltal történetének alaposabb megismerése végett. A forrásoknál a lapszámot közöljük, a Klein-féle szótárnál (CEDH.), a német tájszótáraknál (BBW., HWB., NSWB., PWB., RWB., SWB., WBWM.), a Jüdisches Lexikonnál (JL.) és az Újszövetségi görög–magyar szótárnál (ÚGMSz.) pedig a hasábszámot. A könnyebb követhetőség kedvéért a hivatkozott irodalmat – a TESz. és az EWUng. gyakorlatának megfelelően – a szócikk végén, rövidítve foglaljuk össze. A hiánytalan bibliográfia a tanulmány végén található.

BÁRCZI 1931–1932-ben kimerítő tanulmányban írta le a pesti nyelvet, melyen akkoriban a germanizmusokat, a tolvajnyelvi és az értelmetlenül felkapott divatszavakat, továbbá a kifogásolható mondatszerkezetet értették, azonban egykötetes Szófejtő szótárából a tolvajnyelv szavai – terjedelmi okból – kimaradtak. Negyedszázaddal később a TESz. az alábbi jiddisizmusokat közli önálló szócikkben: *éca* (bizalmas városi nyelv), *gój* (argó), *handlé*, *haver* (argó, bizalmas köznyelv), *hirig*, *jampec*, *jiddis*, *kóser*, *macesz*, *mázli*, *meló*, *noná*, *pajesz*, *pinka* (kártyanyelvi), *sakter* (egyházi), *samesz*, *smonca* (városi nyelv), *sóher* (argó), *sólet* (városi nyelv, szakácsmesterség), *srác*, *stikában* (argó), *szajré* (argó), *tréfli*. Közülük az ESz.-ből hiányzik az *éca*, *noná* és a *tréfli*, ugyanakkor megtalálható a *jatt* és a *klezmer*. A *pinka* 'kártyapénz v. az ennek való edény', bár a kötet végén a címszavak eredet szerinti felosztásában kérdőjellel szerepel, szintén hiányzik. A szó a kártyások körében a 19. század elején mindennaposnak számított: „[Á]llandóan három pohár állott a kártyaasztalon, amely pohárnak pinka volt a neve. Az első számú pohár volt a vendéglőse és pincéré. A második az állandóan jelenlevő cigánybandaé. A harmadik a kártyázók gibiceié, akik éjszakáról éjszakára itt ültek a kártyázók háta mögött és ilyenformán állandó fizetést húztak” (Krúdy Gyula: Magyar tájak).

Az ESz.-ban említett szavak 231 év alatt kerültek nyelvünkbe, első előfordulásuk ideje alapján a következő sorrendben: 1727: *kóser*; 1782: *sakter*; 1829: *goj*; 1845: *handlé*; 1862: *haver*, *sóher*; 1870: *sólet*; 1875: *macesz*; 1877: *meló*; 1882: *mázli*; 1884: *pajesz*; 1888: *hirig*, *srác*, *szajré*; 1897: *samesz*; 1905: *jiddis*; 1908: *smonca*; 1923: *mázlista*; 1924: *stikában*; 1928: *jampec*; 1929: *klezmer*; 1930: *kóceráj*; 1958: *jatt*. Ezenkívül a TESz. a németből kölcsönzött egyes szavaknál feltételez valszínű vagy biztos jiddis előzményt: *bóvli* (~ jidd. באָויל [bovil] 'silány portéka'), *kaláberez* 'alsózik' (< R. *kalabriázik*), *kalábriász* 'alsós (kártyajáték)' (~ jidd. קלאַבריאַש [klabriash] < holl. *klaveraas* 'treff ász'), *muri* (~ jidd. מוריע [moyre] 'félelem'), *sáp* (~ jidd. שאַב [shab] 'részesedés (zsákmányból)'), *slamasztika* (~ jidd. שלימזל [shlimazl] 'balszerencse'), *smirol* 'l. zsírral beken, zsíroz, megveszteget valakit;

kártyajátékban a partnerek jó lapot ad, 2. lopáskor őrt áll' (~ jidd. שמירן [shmirn], bajorosztrák *schmi[e]ren*), *tarhál* (~ jidd. טארן [tarn] 'zaklat').

A magyar kártyanyelv is szép számmal kölcsönzött jiddis eredetű szavakat: *táli* 'első kiosztás kártyázáskor' (< jidd. טייל [teyl] 'rész'), *hóhem* 'minden kártyafortélyt ismerő személy' (< jidd. כחכם [khokhem] 'bölc'), *sipista* 'hamiskártyás' (< jidd. שיבוש [shibush] 'tisztességtelen üzet'): „Tegnap éjjel razzia volt egy olyan helyen, ahol a leányok egymással, barátaikkal s független *sipistákkal* keverték a kártyát” (Ady Endre: Kártyáznak, isznak, ölnek). Az ördög bibliájának forgatói körében megszokott szakszó a *hirig* 'jel a kártyán, melyet körömmel csinálnak'. A jelentésmódosulás útja: 'késsel ejtett vágás' → 'körömmel karcolt jel' (l. a *hirig* címszót).

A zsidó Budapest című kétkötetes művelődéstörténeti kézikönyv (1995) jegyzékében 605 zsidó rétegnyelvi szót és 144 héber vagy jiddis átvételt sorol fel és értelmez.

2. Fonetikus átírás. A jiddist mindig a héber írással írták, mint a többi zsidó nyelvet – zsidóspanyolt, zsidófranciát (sarphatique), zsidóarabot, zsidóperzsát –, habár akadtak szórványos próbálkozások a latin betűk bevezetésére is. Ennek ellenére a jiddis szavaknak sem a németben, sem az angolban nem alakult ki egységes helyesírásuk. A szövegeket a YIVO (ייִוואָ) szabályai alapján átírva közöljük, mivel a jiddis irodalmat tartó könyvtárak, továbbá a tudományos kiadványok világszerte ezt használják. (A Vilniusban 1925-ben létrehozott וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט ייִדישער [yidisher visnshaftlekher institut], Zsidó Tudományos Intézet 1940-ben költözött New Yorkba, a neve azóta YIVO Institute for Jewish Research, ייִדישע וויסנשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציע [yidishe visnshaftleke organizatsie].)

Jankele Gold művének, A walesi bárdoknak tréfás fordítását, Az ember tragédiája jiddis tolmácsolását, a Magyar-Zsidó Szemle állandó rovatában megjelent közmondásokat és A zsidó Budapest szójegyzékében előforduló szavakat forráshűen, latin betűkkel közöljük. A táblázatban megcsillagozott betűk a szovjet-orosz kiadványokban kizárólag óhéber szavakban (idézetekben vagy reáliákban) fordulnak elő. Ezeket többnyire már fonetikusán írják, ami az ortodox zsidók szemében föler az istenkáromlással: olyan, mintha Isten négybetűs nevét – יהוה [yhwh] – kiejtenék. Ugyan 1993 óta az oroszországi szerzők ismét visszatértek a héber szavak hagyományos (magánhangzót nem jelölő) írásmódjához, de zárójelben megadják a szó jiddisizált változatát is. Kelet-Európában csak az [o]-t jelölik mellékjellel (ֿ), az [a]-t (א) nem; ezt a gyakorlatot követi a פֿאָרווערטס [forverts] (angol címen The Jewish Daily Forward), az 1897 óta New Yorkban megjelenő napilap is, amelyben Isaac Bashevis Singer (1904–1991) publikált. Tanulmányunkban mindkét magánhangzót egységesen, mellékjellel – az [o]-t kámeccal (ֿ), az [a]-t patahhal (ֿ) – írjuk. Az erős dágéssal (ֿֿ) jelzett, kettőzött héber mássalhangzók (pl. מ [mm], נ [nn]) a táblázatban nem szerepelnek.²

² A héber szavak fonetikus átírásában nyújtott segítségért TAMÁSI BALÁZST illeti köszönet.

1. táblázat

A jiddis szavak átírása

א = [a] és [a]	א ו = [u]	י = [i] vagy [y]	א, א = [n]	ש = [sh]
א = [a]	ו = [v]	י = [i]	ס = [s]	ש* = [s]
א = [o]	וי = [oy]	יי = [ey]	ע = [e]	ת* = [t]
ב = [b]	ז = [z]	יי = [ay]	פ = [p]	ת* = [s]
ב = [v]	זא = [zh]	כ, א = [k]	פ, א = [f]	
ג = [g]	ת* = [kh]	כ, א = [kh]	צ, צ = [ts]	
ד = [d]	ט = [t]	ל = [l]	ק = [k]	
ה = [h]	שט = [tsh]	מ, מ = [m]	ר = [r]	

2. táblázat

A héber és az arámi szavak átírása

Mássalhangzók				
א = [Ø], [ʔ]	ד = [dh]	י = [y]	ס = [s]	ר = [r]
ב = [b]	ה = [h]	כ, א = [k]	ע = [ʔ]	ש = [š]
ב = [bh]	ו = [w]	כ, א = [k]	פ = [p]	ש = [š]
ג = [g]	ז = [z]	ל = [l]	פ, א = [ph]	ת = [t]
ג = [gh]	ח = [h]	מ, מ = [m]	צ, צ = [š]	ת = [th]
ד = [d]	ט = [t]	א, א = [n]	ק = [q]	
Magánhangzók				
א = [ā], [o]	א = [ō]	א = [e]	א = [ə]	א = [ō]
א = [ē]	א = [ū]	א = [i]	א = [ā]	
א = [ī]	א = [a]	א = [u]	א = [ē]	

3. A jiddis nyelv. Bár a jiddis irodalmi nyelv létrejöttét Mendele Mojkher Szforim (1836?–1917) írói munkásságának kezdetétől, דאס קליינע מענטשעלע [dos kleyne mentshele] (A kisember) című regényének megjelenésétől (Odessza, 1864, קול מבשר [kol mevaser]) számítják, a nyelvet természetesen már évszázadokkal korábban beszélték. Legrégibbi írásos emléke egy 1272-ből származó wormszi áldásformula, amely már fejlett irodalmi nyelvre utal. A jiddis tanulmányozása során előzőleg szakmai körökben gyakran fölmerült keveréknyelv (*Mischsprache, mixed language, hybrid language*) volta (ez él tovább a Max Weinreich meghonosította *fusion language* terminusban), s ezért – túlzott fontosságot tulajdonítva a genetikai rokonságnak, ugyanakkor elkendőzve a sarkalatos különbségeket – sokáig egyszerűen a német változatának, dialektusának vagy közeli rokonának (*Nebensprache*-nak) tartották. A fölöttébb pejoratív csengésű *keveréknyelv* terminus hívei egyoldalúan kizárólag a szókinccs rétegződéséről vesznek tudomást, ám

a fonetikát, az alak- és mondattant röstellik bevonni vizsgálódásuk körébe. Joggal jegyzi meg SIMON: „[A] németből származó szóanyag részben elavult formában és jelentéssel fordul elő, részben pedig a németben ismeretlen jelentésekkel bővült. Figyelembe veendők a szóképzés területén mutatkozó sajátosságok is. E tulajdonságok mindenképp azon kritériumok közé tartoznak, melyek a jiddis nyelv némettel szembeni önállóságát bizonyíthatják, s amelyek másfajta indokokkal együtt alátámaszthatják, hogy a jiddis a németnek rokona, nem pedig változata. A modern jiddis és német nyelv szókincsének szinkrón összehasonlító vizsgálatakor a német szótövek eltérő jelentése és a szóképzés sajátosságai kerülnek mérlegre.”

A germanisztika e mostohagyermeké sokáig nem is kapott önálló nevet: a szent héber vagy a kiművelt német mellett – ámbátor rég megszűnt etnolektus lenni – csupán *zsargon*-nak csúfolták. Moses Mendelssohn, a híres filozófus (1729–1786), a reformjudaizmus (haszkala) atyja sem nyilatkozott kedvezően róla: úgy tartotta, a zsidóknak vagy szintiszta németet, vagy makulátlan hébert kell beszélniük, de semmiképp sem a zsargont. A Hollandiában 1817-ben kiadott királyi dekrétum így ír a jiddisről: „csúnya, eltorzított felnémet, amely minden egyéb oknál jelentősebben hozzájárult az izraelitáknak mint a civil társadalom tagjainak Hollandia más lakosaitól való elszigetelődéséhez. Azon országokban, ahol nem ezt a zagyvalékot beszélik, a hátrányos elkülönülésnek jóval kisebb mértékét találjuk”. Solem Alekhem (1859–1916) *zsargon író*-nak titulálta önmagát, baráti köre is semleges megjelölésként használta a szót a 19. század vége felé. Hiányzik a jiddis ismertetése Hermann Paul „A germán filológia kézikönyve” című kétkötetes munkájából (1891–1893), s e tényt Schwartz Elemér (1890–1962; a német nyelvjárások kutatója s 1934–1936 között a német és összehasonlító nyelvészet rendkívüli tanára a pesti egyetemen) csak helyeselni tudja, leszögezve: „[A] jiddis különös összetételénél fogva éppúgy nem tartozik a Grundriszbe, mint pl. a román nyelvek. A jiddis, mely majdnem országok szerint más és más, talán inkább a sémi vagy egy egészen új nyelvészet tanulmánytárgya lehetne?”

Azonban a jiddis önállósága mellett az egyik döntő érv számottevő irodalma, jóllehet – mint I. B. Singer megfogalmazta a Nobel-díj átvételekor mondott beszédében, 1978. december 8-án – אָן אַ שפּראַך פֿון גלויט, אָן אַ לאַנד, אָן גרענעצן [a sprakh fun goles, on a land, on grenetsn] ’a száműzetés nyelve, ország nélkül, határok nélkül’. (1937-ben Délkelet-Szibéria és Mandzsúria határán alakult meg a birobidzsani Zsidó Autonóm Terület – ייִדישע אויטאָנאָמע געגנט [yidishe oytonome gegnt] –, ahol az orosz mellett a másik hivatalos nyelv a jiddis.)

A könyvnyomtatás elterjedésével felvirágzott a jiddis nyelvű vallásos irodalom, és szép számban jelentek meg világi alkotások is. A héber és a jiddis művek gyakran egyazon szerzők tollából születtek. A 19. századi kiadványok gyakran még héber címet viseltek, ám a művek már jiddis nyelven készültek. A budai Egyetemi Nyomda (1777–) héber részlege az 1860-as évektől számos romantikus regényt adott ki jiddisül vagy németül (de héber betűkkel). Közülük az Országos Széchényi Könyvtár ma csak mintegy hetvenet őriz, mivel a nyomda termékeinek teljes gyűjteménye elkallódott a történelem viharaiban.

A jiddis nyelvtörténet korszakolásában homlokegyenest ellenkező vélemények fogalmazódnak meg (vö. 3. és 4. táblázat, KERLER 1999 és WEINREICH 2010 alapján). Mindegyik kutató más-más nyelvi ténytet sarkalatosnak, ezért minden határ kijelölése önkényes, hiszen a nyelv folyton változik, így bármely állapota átmenetinek mondható.

3. táblázat

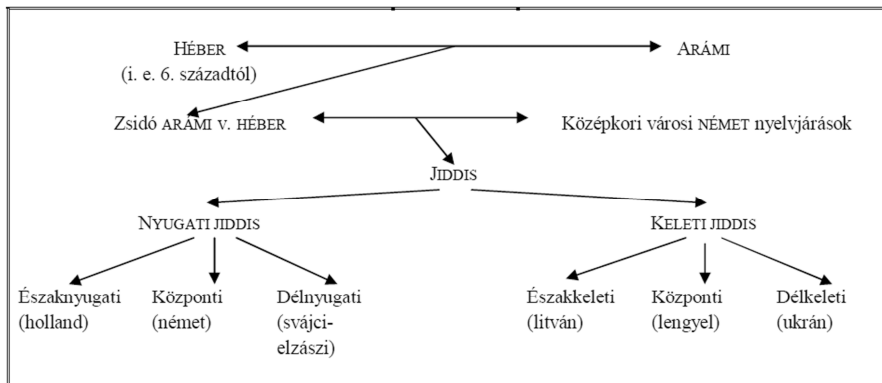
<i>M. Weinreich 1940</i>		<i>Katz 1988</i>	
1. Korai jiddis	±1250-ig	Ójiddis	±1350-ig
2. Ójiddis	±1250 – ±1500	Középjiddis	±1350 – ±1650
3. Középjiddis	±1500 – ±1700	Korai újjiddis	±1650 – ±1800
4. Újjiddis	±1700 – napjainkig	Újjiddis	±1800 – napjainkig

4. táblázat

<i>Kerler 1999</i>			
<i>Korszakolás</i>	<i>Kronológia</i>	<i>Nyelvi hatások</i>	<i>Eredményük</i>
1. Korai jiddis	±1000 – ±1250	sémi–germán jiddis–germán	jiddis
2. Ójiddis	±1250 – ±1500		nyugati jiddis
3. Középjiddis	±1500 – ±1650		
4. Újjiddis	±1650 – ±1800	jiddis–szláv	keleti jiddis
5. Mai jiddis	±1800 – napjainkig		

WEINREICH a nyelvtörténeti korszakokat így jellemzi: 1. Korai jiddis (±1250-ig): három fő alkotórésze a héber-arámi, a germán és az újlatin; írott emlékei nem maradtak fenn; 2. Ójiddis (±1250 – ±1500): megjelenik a negyedik, a szláv komponens; irodalom kizárólag a nyugati nyelvjáráson létezik; 3. Középjiddis (±1500 – ±1700): a nyugati és a keleti nyelvváltozat eltérései hangsúlyosabbá válnak, a keleti nyelvjárás elemei beépülnek az irodalmi nyelvbe; 4. Újjiddis (±1700 – napjainkig): a társadalmi mozgalmak, a szépirodalom és az oktatás jótékonyan hatnak a nyelvre – a keleti dialektuson gazdag irodalom jön létre, megszületik a sztenderd jiddis. WEINREICH és KATZ kronológiájában az egyes időszakok között 100–150 év a különbség, ami a rendelkezésre álló nyelvemlékek jellegének eltérő megítéléséből származik.

5. táblázat

KATZ felosztása (5. táblázat, 2004: 23) nemcsak a nyelvtörténeti korokat, hanem az idegen nyelvi hatásokat és a nyelvjárásokat is szemlélteti. A nyilak a nyelvek közötti kapcsolatokat jelzik: a héber és az arámi (a régebbi szakirodalomban kaldeus) kölcsönösen hatott egymásra, akárcsak a zsidó arámi (vagy héber) és a középkori városi német dialektusok. A zsidóságra már kezdettől fogva jellemző volt a két- (héber, arámi), sőt háromnyelvűség (héber, arámi, görög), ugyanis e nyelveket gyakran ugyanaz a személy használta hol liturgikus, hol világi célra. Megjegyzendő, hogy bár a későbbi szakirodalomban a hébert (a jiddissel vagy a némettel szembeállítva) az arámival együtt tárgyalják, valójában alkalmazásukat mindvégig a komplementáris disztribúció jellemezte: héber nyelven készültek a bibliai és a középkori irodalomhoz, arámiul pedig a Talmudhoz és a kabbalához fűzött kommentárok. A rabbik nemcsak az irodalmi hébert művelték, hanem egészen az első századig beszélték is a nyelvet.

Az etnolektustól az önálló nyelvvé váláshoz vezető úton az első lépést a jiddis a 13. században tette meg, amikor az askenázi (< héb. אַשְׁכְּנַזִּים [’aškənāzīm] ’askenázik’ < héb. אַשְׁכְּנַז [’aškənaz] ’Askenáz [a mai Németország]’) zsidók tömegesen kezdtek Közép- és Kelet-Európába vándorolni. A jiddis germán nyelv, szókincsét nagyobbrészt középfelnémet (*appel* > jidd. עפל [epl] ’alma’, *derhalten* > jidd. דערהאַלטן [derhalttn] ’kap’, *tin/cjete* > טינטער [tinter] ’tintatartó’) vagy német nyelvjárási elemek (bajor-osztrák *enk* > jidd. ענק [enk] ’titeket’), kisebbrészt máshonnan átvett jövevényszavak alkotják:

- a) sémi: héb. גָּנָב [gannābh] ’tolvaj’ > jidd. גאַנעוו [ganev] ’tolvaj’, héb. סֵפֶר [sēfer] ’könyv’ > jidd. ספֿר [seyfer] ’(szent) könyv’, héb. בְּחַיִּיר [bāḥūr] ’legény’ > jidd. באַכער [bokher] ’legény, fiatalember’;
- b) szláv: ócseh *nebohý* > jidd. נעבעך [nebekh] ’szerencsétlen’, le. *czy* > jidd. צי [tsi] ’vajon’, le. *brama* > jidd. בראַם [brom] ’kapu’, ukr. *мучути це*, le. *męczyć się* > jidd. מוטשין זיך [mutshin zikh] ’kínlódik’, or. *донци* > jidd. דונציט [duntsis] ’doni kozákok’;
- c) újlatin: lat. *commentarius* ’magyarázat’ > jidd. קונטרעס [kuntres] ’brosúra, röplap’, lat. *legere* > jidd. לייענען [leyenen] ’olvas’ (> m. *lejnol* ’fennhangon, dallam szerint olvas (Tóra-szöveget)’), lat. *benedicere* > jidd. בענטשן [bentshn] ’megáld’ (a germán eredetű זעגענן [zegnen] jóval ritkább), lat. (*dies*) *natalis* > jidd. גיטל [nitl] ’karácsony’;
- d) egyéb: gör. *παράξενος* ’furcsa, különös’ > פאַראַקשנטקייט [paraksntkeyt] ’makacs-ság’, tör. *bastırma* > פאַסטראַמע [pastrame] ’füstölt hús (étel)’, m. *deres* > דערעש [deresh] ’almásszürke (lő)’, *gulyás* > גוליאַש [gulyash], גולאַש [gulash] ’pörkölt’; a lágy ejtés keleti szláv hatás, vö. bel., or., ukr. *гуляш*.

A lágy mássalhangzók rohamos elterjedése a jiddisben a szláv nyelvekhez fűződő szoros kapcsolat eredménye; a palatalizálódást felhasználhatjuk érzelm kifejezésre is. A lágyn, [nyebekh]-nek ejtett נעבעך [nebekh] ironikusan cseng: ’szerencsétlen flótás (mégsem tudom sajnálni, mert rászolgált balsorsára)’. A lágylást a helyesírás következetlenül jelöli – פלוס [plus] (bár lágyn ejtik), de אָסיען [osyen] ’ősz’.

Különös bája a jiddisnek, hogy a sémi alkotóelemek gyakran tökéletesen beilleszkedtek produktív szóképzési mintáiba: בתולה שאַפט [psuleshaft] ’szüzesség’ (< héb. בְּתוּלָה [bəthūlā]

'szűz' + germán שַׁפְּט - 'ség'), געגאנוועט [geganvet] 'ellopott' (< germán גע- [pref.] + גאנווענטן [ganvenen] 'ellop' + טע- [et] 'tt' [suff.]). Nyelvük sokszínűségét beszélői mindig is érezték, erre utal a mókás *Güt sablesz, madame Szabó!* 'Jó szombatot, Szabóné!' üdvözlés, melynek germán, sémi, újlatin és ugor eredetű szavai együtt alkotják – a jiddist. Makaróni (például szlovák–jiddis) mondatokat másutt is gyakran hallhattunk a Monarchiában a zsidók szájából: *Tajre ňeznáš, peňiaz ňemáš, ai chüczpe prečo más?* 'A Tórát nem ismered, pénzed nincs, akkor meg mire föl vagy szemtelen?'. BEREGOVSKIJ közli az alábbi orosz–jiddis versikét, amelynek évődő hangulatát a két nyelv összevegyítése mellett a Róza megszólításában használt birtokos névmás és melléknév hímnemű formája is erősíti: „Ой, мой милый Поза [sic!], / Vos štejstu ba der tir? / Ах, позвольте, Хаим Лейб, / Пои́дѣмте на špacir'” 'Ó, kedves Rózám, / Mit állsz az ajtóban? / Ah, bocsánat, Chajim Lejb, / Menjünk egyet sétálni' (ROTHSTEIN az egész szöveget latin átírásban adja meg).

A német nyelv jiddis jövevényszavai, melyeket már a 15. században lejegyeztek, szinte mindenkor a nyugati dialektusból származnak. Azonban ez megszűnt létezni, mivel a 18. században a jiddis nyelvű zsidóság nyugati ága részben asszimilálódott, részben a holokausztnak esett áldozatul. Napjainkban, ha a jiddisről esik szó, kizárólag kelet-európai változatára gondolunk.

A 19. századi magyar tolvajnyelv angol, francia, héber, német, romani, szláv és török elemekből állt, és a századfordulón a nemzetközi kapcsolatokban egyre inkább „a német szavak kezdenek hatalomra vergődni” (BÉLDY 1897). A jiddis forrásra visszavezethetőket (mintegy 12%-ot) a korabeli szakmunkák nem mindig választották el a német eredetűektől. A rotwelsch – a dél-német, illetve svájci tolvajnyelv, a vándorkereskedők, ószeresek, köszörűsök, tolvajok, csavargók és koldusok zsargonja – számos jiddis, héber és romani elemet tartalmaz. Ezek a szavak nem új fogalmak kifejezésére szolgálnak, használóik a leghétköznapibbak helyett találtak ki újakat beszédük titkosítása érdekében.³

A magyar zsvánnyelv egyik legkorábbi emlékét, a hajdúvárosokban elfogott vásári tolvajok bandájában használt szavak jegyzékét 1782-ben Jablonczai János, Hajdúböszörmény főjegyzője vetette papírra. Ez az értékes kútfő a továbbképzéseket és az összetételeket is figyelembe véve 74 lexémát tartalmaz. Már feltűnnek benne héber és jiddis szavak is: (< héb. זָהָב [zāhābh] 'arany' >) *czaff* (később *zof*) 'egyforintos'; *plede* 'szaladj'. Későbbi forrásokban ez utóbbi számos változata megtalálható: (héb. פְּלִיטָה [plētā] 'menekül' > jidd. פּליטע [pleyte] 'menekülés', פּליטע מאַכן [pleyte makhn] 'elmenekül' >) *pléde(z)* 'szalaggy meg fognak', *Pléd(l)i!* 'Szaladj!', *pléte* 'menekült', *plétiz(ik)* 'fut', *Pléti!* 'Gyere!', *plédlizik* 'menekül', *elprédlizik* 'megszökik'. Más európai nyelvekből származó párhuzamai: ném. *pleite machen* 'elszökik', *Geh pleite!* 'Kopj le!', *Pleite* 'szökés (hitelezők elől)', rotw. (Münster) *plete gehen* 'elmegy', holl. *pleite gaan* '1. elvész, eltűnik, 2. befuccsol, csődbe megy', or. *пле(ü)товать, плеүту выдавать* 'elfut' > (szóelvonással) *плеть* 'menekülés', *кнуть плеть* 'megszökik, megugrik (letartóztatott)', le. tolv. *plejtować, plitować, machać plejtę* 'elmenekül'. Valószínűleg a m. *pléhre megy* 'megszökik' kialakulásában is része van a hasonló hangalakú és jelentésű jiddis kifejezésnek.

³ Ehelyütt fejezem ki szívből jövő köszönetemet ELISABETH PIIRAINENNEK a német nyelvjárási adatokért.

A jiddisizmusok fontos szerepet játszottak és játszanak számos amerikai író – Saul Bellow, Joseph Heller, Bernard Malamud és Philip Roth – munkásságában, jóllehet mind előtérően viszonyulnak gyökereikhez.

Irodalom: BALASSA 1924a, 1933; BÁRCZI 1931: 236; 1956; BATÓ 1902: 165; BÉLDY 1897: 212–213; BEST 1973: 31–41; BIHARI 1983, 1987; BÍRÓ 2004; BLAU–LÁNG 1941: 52; БСРЖ. 440; CEDH. 104.1–2, 37.2, 69.2; CZÖNDÖR 2008: 83; CSEFKÓ 1898: 132; CSERESNYÉSI 2004b: 67–69, 74–75; DÁN 2010: 62–63; DWJH.² 162; EPC 201; GEL⁹. 1319; GWB. 67; GYÖRFFY 1910; HALL–HALL 1969: 252; HARSHAW 1990: 40–51; HCL. 676; HEINLEIN 1908: 269; HMKsz. 735; HMM. 88; HOFFMANN 1956; HUTTERER 1963: 151; 1990: 347–361; ILDU. 6: 2182; IMPLOM 1957; JELISZTRATOV 1998: 94; JL. 3: 269–278, 4/1: 966–967; KATZ 1985, 1996, 2008; KERLER 1999; KING 2001; KISS 1958; KROGH 2001: 6–19; LÖTZSCH 1997: 1951–1953; MBSz. 72; MEYD. xxiii–xxiv, 123, 492, 680; MSz. 44; MTolvSz. 7–9, 29, 41, 44, 47, 49; MTSz. 92; NÁDASDY 2003; NYÍRKOS 1993: 64; OMSz. 321; ÖWB.³⁹ 450; PIIRAINEN 1999: 29; PJSz. 36; ROTHSTEIN 1994: 297; SCHRAM 1962; SCHWARTZ 1931: 41; SIMAI 1903; SIMON 1993²: 37–38; SOMOGYI 1990: 25, 31, 38, 57, 92; SPOLSKY 1983; Syo.; SzegSz. 2: 314; TESz. 1: 705, 1068, 2: 45, 75–76, 117, 258–259, 275, 314, 586–587, 805, 866, 884, 1021, 3: 59, 198, 477, 481, 562, 568–569, 593, 601, 648, 987; Tolv. 51, 56; TSz. 52, 53, 57, 62, 66, 74; TURNANSKY 2003; ÚMTSz. 4: 934; WALLET 2006: 338–339; WBJL. 75–77, 161–163, 188; WEINREICH 1959, 1975, 2008 (1): A20, A183–184, (2): 384, 450–451, 636, 711, 719–733, A440–441, A590; WEXLER 2006b: 231, 251–252; WR.² 249–250; YEHD.² 175, 235, 458; ZsBp. (1): 263, (2): 645–649; ЖИРМУНСКИЙ 1938: 124, 157.

Rövidítések

akk. = akkád	holl. = holland	m. = magyar	tolv. = tolvajnyelvi
ang. = angol	hett. = hettita	nyug. = nyugati	tör. = török
ar. = arab	ieu. = indoeurópai	ófr. = ófrancia	tréf. = tréfás
bel. = belorusz	jidd. = jiddis	óhéb. = óhéber	ugar. = ugariti
csuv. = csuvas	kel. = keleti	ol. = olasz	újhéb. = újhéber
fr. = francia	kfn. = középfelnémet	or. = orosz	ukr. = ukrán
germ. = germán	lat. = latin	rom. = román	votj. = votják
gör. = görög	le. = lengyel	rotw. = rotwelsch	
héb. = héber	lit. = litván	tat. = tatár	

4.1. goj [1829] ’nem zsidó’. Jiddis jövevényszó, vö. jiddis *goj* ’nem zsidó’. A jiddis szó héber eredetire vezethető vissza, vö. héber *goj*, *goyim*^a (többes szám) ’nép; pogányok’. Megfelelői számos nyelvben^b megtalálhatók, többnyire azok argó rétegében^c. Elavulóban van^d (ESz. 254–5).

a) Keveredik a magyar (*goj*) és az angolos (*goyim*) átírás.

b) A TESz. nyomán megfogalmazott sommás kijelentés – „elavulóban van” – túlságosan leegyszerűsíti a kérdést. A szót az ÉKsz.² bizalmasnak tartja, viszont a MSzkt. a *keresztény* címszó alatt (*pej*) megjegyzéssel közli, akárcsak az *ebhitű*-t. Ámde miként a *zsidó*, *Jude*, *Jew* szavak lexikálisan nem pejoratívak, úgy a *goj* sem az: a zsidók soha nem használták bántólag keresztényekkel szemben. Kétségtelen, hogy nemcsak az előítéletek, hanem

a keserű történelmi tapasztalatok is gyakran a frazeológiában csapódnak le: a bolgárok számára a *византиец* 'bizánci' etnonima a jellemtelenség, kétkulacsosság hordozója, míg az oroszok szemében a *татарин* 'tatár' a kegyetlenséggel, vadsággal egyenlő. A német elfogultság a csehét lopós hírbe hozza (*böhmisch einkaufen* 'lop', tkp. 'csehül vásárol'), a svédet pedig iszákosnak titulálja (*getrunken, wie sieben Schweden* 'olyan részeg, mint hét svéd'). De mint tudjuk, a pirézellenesség föltámadásához nincs szükség pirézekre sem...

c) Az ISzKSz.² és az Éksz.² szerint a *goj* a bizalmas nyelvhaszárlat szava. ZOLNAI BÉLA irodalomtörténész, nyelvész (1890–1969) a tulajdonában lévő, s halála óta az Akadémiai Könyvtárban őrzött Pesti jassz-szótár *gaj* szócikke mellé ceruzával jegyezte be az odaillo stilisztikai minősítést: *régi*.

d) Az ISzSz. megadja korábbi helyesírási változatát is, a *gój*-t, s ezenkívül az elavult *gaj* formát is, amely az utóbbi 50 évben kiadott szótárainkban már nem szerepel.

Kiegészítés:

גוי *goy, goj* 'nem zsidó'

I. A bibliai héb. גוי [gōy] '1. emberek, 2. nép, nemzet' < sémi *gaw- > beduin *gaw* '1. törzs, 2. család' ~ akk. *ga'um, gāwum* 'nép'; talán úgy függ össze a גָּאָה [gā] 'test' főnévvel, miként a lat. *corpus populi* 'a nép[i testület]' a *corpus* 'test'-tel. Jelentése egykor vonatkozhatott akár zsidókra (1Móz 35,11; Zsolt 33,12), akár nem zsidókra. Az idegeneket, főleg keresztényeket és arabokat többes számú, jórészt névelős גוים (ה) [(ha)gōyim] '(a) népek, (a) pogányok' alakja jelölte (vö. Neh 5,8; Zsolt 2,1); görög megfelelője: (τὰ) ἔθνα '(a) pogány népek' (< ἔθνος '(idegen) nép'). A jiddis Újszövetség ezt a fogalmat a פֿאָלק [folk] szóval adja vissza. A גוי már a kumráni szövegekben (i. e. 2. – i. sz. 1. század) előfordul 'idegen' jelentésben. Az Ibériai-félszigeten élő, majd onnét elűzött, Franciaországban, Németalföldön és az Oszmán Birodalom területén letelepült szefárd zsidók (< héb. סַפְרָדִי [səfəraddi] 'szefárd' < סַפְרָד [səfərād] 'Szefárd [Hispania]') kiejtésében a hangsúly az utolsó szótagra esik, ez az askenázipan (ójiddisben) átkerül a penultimára. A jidd. גוי [goy], (többes) גוים [goyim] – nyug. jidd. [gauyim, goyim, goen] – mellett létezik nőnemű alakja is: גויע [goye], majd jóval későbbi fejleményként גויעטע [goyte], melynek kiejtése a két nyelvjárásban azonos; a belőle képzett melléknév: גויעיש [goyish] 'gojos, gojra jellemző'.

II. A 19–20. század fordulóján összeállított argószótáraink a főnév hím- és nőnemű formáját (*gaj, gajte*) egyaránt megadják. A szó az irodalmi nyelvben is felbukkan: „Úgy volt, hogy megyek, de aztán eszembe jutott, ott csak *gajnak* van helye. És nem főznek kósert” (Gollub Mária: Budapest VII. Szövetség u. 17B), „Egész nap nem csinál semmit, csak regényeket olvas... Azért egy *gojte* mégiscsak egy *gojte*...” (Kardos G. György: Avraham Bogatir hét napja). Egy 1843-as adatban a héber többes számú alak magyar többesjellel szerepel: „a' *goyimok* vagyontát áldozatul gyűjteni csak kedves lehet Jehova előtt” (Életképek).

III. A szó több nyelvbe átkerült, sokszínű jelentésmódosulással. Mindenekelőtt pontosítandó a félrevezető 'nem zsidó' értelmezés. Ugyanis a hagyományos (izraeli, közéleti és európai) zsidó számára a szó jelentése 'keresztény európai' – tehát nem mondható arabra, kínaira vagy afroamerikaira. Tudniillik e szó jelentéstartalmának kialakulásakor Európa etnikai térképe a mainál sokkal fakóbb volt. Összefüggő angol szövegben a *goy* szó először 1835-ben fordul elő. Kontinensünkön és Izraelben az elnevezés megmaradt a keresztények megjelölésének. Dél-Angliából egy példa: *that young goyisher fellow* 'az a fiatal goj

fickó' (a jelző hímnemben). Az Újvilágban a szó hatóköre kitágult: az amerikai angol *goy*, *goi* (nőnemben *goya*) bárkit jelenthet, akár az indiánokat is.

A jiddis a 18. században kölcsönözte a *Goi*-t a németnek, amelynek sváb dialektusában a jelentése lehet 'zsidó' is. A német és az angol vagy megőrzi a héber többes számot, vagy hozzáilleszti a főnévhez saját toldalékát: ném. *Gojim* (két hangsúllyal: '–, –'), *Gois*, ang. *goyim*, *goys*. A jiddis héber eredetű töveire jellemző a hangsúlyeltolódás: német nyelvterületen a héber többnyire véghangsúlyos szavai átvették a németes hangsúlyozást.

Az amerikai angol is használja a *goyish*, *goyisher*, *goyisheh* szavakat; a *goyish(er) kop* (קאָפּ [ער] גויִיש) kifejezés jelentése 'goj észjárás (zsidó jellemzőkét)' [tkp. 'goj fej'], s a *goyishness* 'utcai részegeskedés' [tkp. 'gojos viselkedés']. Amerikában a *goy* szó gyakran hallható olyanok szájából, akik lenézik felebarátaikat, s ezért több ízben történt kísérlet a negatív töltetű, előítéletet sugárzó *goy* helyett a *nit-yeed* (ניט־יעד) 'nem zsidó' neologizmus meghonosítására, azonban mindeddig sikertelenül (a germán eredetű szó általában semleges). Ugyanakkor a *goy*-t alkalmazzák másod- vagy harmadgenerációs zsidókra, akiknek mindennemű kapcsolatuk megszűnt gyökereikkel. Izrael Messiás-váró ultraortodox köreiből mindenki mást így titulálnak: „Mit gondol, miért Amerikába hoztam a családomat, és nem Izraelbe? Mert jobb a valódi gojok országában lakni, semmint a zsidó gojokéban” (Ch. Potok: A kiválasztott). Az újhéber és a keleti jiddis szintén ismeri a szó 'hagyományokkal nem törődő zsidó' jelentését. Nálunk így mondták: *nagy gaj* 'nem ragaszkodik a hittörvényekhez'.

Irodalom: AHWB. 284; AY. 45–47; BLAU–LÁNG 1941: 24; CEDH. 94.1; CSERESNYÉSI 2004a: 70, 2004b: 69; DAS. 226, 706; DELG.² 301; DSUE.⁸ 493; DWB. 574; DWJH.² 86–87; EDG. 1: 377–378; ÉKsz.² 445; EWUng. 1: 465; FAZAKAS 1991: 118; FISHMAN–MAYERFELD–FISHMAN 1985; GWB. 31; HCL. 162–163; HSED. 205; ILDU. 3: 1088; ISzSz. 398; JL. 2: 1180; JWb. 82; KRIWACZEK 2006: 11; L.² 79; LANDMANN 1992⁴: 166–167; LICHTENBERG 1995: 92–93; MEYD. 206, 264; MSzkt. 2001: 429; PJSz. 21; PWB. 3: 375; RAJ 1999: 169; ROSTEN 1983: 143–144; 2006: 212; SE. 171; SIMON 1993²: 39; SOED.³ 2632; SPITZER 1968²; SPIVAK–BLUMGARTEN 1911: 49; TESz. 1: 1068; Tolv. 31; TSz. 28; ÚGMSz. 256; WACHAL 2002: 199; WBJL. 92–93; WEINREICH 2008 (1): 151, 193, A185, (2): 601, A643; WEX 2006: 66–67; WR.² 119; YEHD.² 143; YOFFIE 1920: 139; ZsBp. (1): 258; ZsL. 316.

4.2. Handlé [1845] 'öszeres'. Jiddis jövevényszó, vö. *hanglä*^a 'zsidó' házaló; a házaló kiáltása a házak udvarában'. Ez a szó a jiddis *handlen* 'kereskedik' alakból származik^b (ESz. 284).

a) A *hanglä* alak a *handlé* szónak ugyanolyan nyelvjárási változata, mint a *hanglés* (Földeák), *hanglér* 'öszeres, házaló' (Diósjenő) vagy *hanglérozás* 'különféle árukkal való házalás, kereskedés'. Valószínűleg népetimológiával jött létre a *hang* főnévből, vö. a *hanglér* további jelentéseivel és származékaival: *hanglér* '1. sokat beszélő, nagyhangú ember (Hajdúnánás), 2. szájhős', *hangléroz* 'nagy hangon sokat beszél' (Csenger), *hanglérozó* (Sümeg) = *hanglér*.

b) A szó az EWUng. szerint a (kfn. *handeln* 'kereskedik' > jidd. *handlen* 'ua.' >) *hanglä* főnévből alakult ki, ami némileg meglepő. Ugyanis a *handlé* 1845-ben jelenik meg nyomtatott szövegben, míg a *hanglér* alakot HORVÁTH SÁNDOR a Magyar Nyelv 1914-es évfolyamában közli. A jiddis igéből sem származhatott, mert a házaló nem azt kiabálja,

hogy *Házalok!* (*Handle!*) hanem azt, hogy *Házaló!* Vö. „– *Handlé! Handlé!* Mindenféle ócska vasak, üvegek!...” (Babits Mihály: Kártyavár). Debrecenben a hatvanas években még lépten-nyomon hallható volt magyar megfelelője, az *Ószeres!*. A német nyelvjárások közül a *Handler* a bajorban és a tiroliban van meg (ez utóbbiban él a *handlerig*, *handlerisch* ’kereskedői’ melléknév is), másutt mindenhol *Händler*; egy szóláshasonlat: *schreien wie ein welscher Lemônighandler* ’ordít, mint egy tiroli citromkereskedő’. Azonban a bécsi dialektusban él a *Handlé* ’ószeres’ jelentésben: kiáltáskor a hangsúly a második szótagra kerül át, hogy hangosan, hosszan lehessen kurjantani. Innen minden további nélkül átvehette a magyar is.

Régen a házalóval ijesztgették a rossz gyerekeket: *da Handlé nimd di mid* ’(ha nem viselkedsz jól,) elvisz az ószeres’.

Kiegészítés:

הענדלער **hendler** ’kereskedő’, האַנדלען **handlen** ’kereskedik’

I. A férfi kereskedő הענדלער [hendler], a nő הענדלערקע [hendlerke] ’kereskedőnő’ (< האַנדלען [handlen]). A szláv eredetű jidd. קע [-ke] szuffixum a keleti nyelvjárásban nőnemű főneveket és kicsinyítő képzős formákat képez. Később igen produktívá lett, olyannyira, hogy az újhéber is átvette.

Egy közismert dal részlete: „ikh hob *gehandelt* in gefurn / in ikh hob mir fardint mayn kusher gelt” ’*kereskedtem* és utaztam, és becsületes pénzemért megdolgoztam’ (Egy példát, egy példát mondok, emberek). (Bármily szép Kányádi Sándor műfordítása, nekünk itt most a szöveg filológiai pontos visszaadása a célunk.)

II. A feudális kor kereskedője a batyus zsidó vagy *handlé*, aki a gazdag zsidók nyugatról hozott portékáját a falvakba, uradalmakba szállította, cserébe gyapjút, tollat, nyersbőrt, hízott libát vitt megbízóinak. Alakját megörökíti a szépirodalom is: „Akik emlékeznek valaha a Két szerezsen és a Könyök utca tájékára, hol reggeltől estig szólt a dob, a réztányér, ordított a *handlé* s harsogott a verkli, s akik azt remélték, hogy amint arra épül a fényes paloták végtelen sora, egyszerre beköltözik oda a méltóságos hallgatagság és az arisztokratikus csend, azok ugyan nagyon csalódtak, mert az már egészen a helyhez van kötve, hogy a verklis, a komédiás, a *handlé* hol érezze magát a legjobban” (Mikszáth Kálmán: A sugárúton).

III. A *handlé*-val etimológiailag összefüggő szavak, kifejezések a tolvajnyelvben elsősorban bűncselekményekkel kapcsolatban fordultak elő: *handel* ’lopás’, *handeln* ’lop (vásárban)’, *handeln-bajom* ’nappali lopások’ (< héb. בַּיּוֹם [bayyōm] ’nappal’), *handeln-belaile* ’éjjeli lopások’ (< héb. בְּלַיְלָה [balaylā] ’éjjel’); vö. rotw. *handel* ’szélhámosság’, *handeln* ’lop’. Honatyáink stílusát is színesítik néha jiddis szavak: „[I]gen tisztelt miniszter úr, és ön úgy viselkedik, mintha nem privatizációs, hanem *handléügyi* miniszter lenne” (Torgyán József: ON. 1995. december 12.).

A *handlé* igei származéka a *handlérozik*, *handlírozik* ’egyezkedik’: „Kimentünk a vásártérre, estig alkudoztunk, *handléroztunk* a kereskedők között, végre is tizenöt frankért túladtunk a galléron” (Kassák Lajos: Egy ember élete).

Az ószeresség kihalásával a *handlé* szóra is hasonló sors vár: az ÉrtSz. elavultnak tartja, az ÉKsz.² pedig kiveszőfélben lévőnek.

IV. Jiddis eredetű az amerikai ang. *handl* ’üzlet, kereskedelem’, *handling* ’üzletelés’, *handln* ’alkudozik, üzletel’. További megfelelői: cseh tolv. *handl* ’kedvező alkalom lopásra’, *handla*

'lop', *handlovat* '1. kereskedik, üzletel, 2. zsebmetszősködik', *handlír* 'kupec', *handrkovat se jako koňskí handlír* 'alkudozik, mint a lókupec'. Itt említendő a bel. *зандляр* 'kereskedő' is.

Az 'üzlet' ~ 'lopás' kapcsolat más nyelvekben: cseh *kšeft* '1. üzlet, 2. lopás' [< ném. *Geschäft* 'üzlet'], *udělat kšeft* 'lopást művel', *dát kšeft do péra* 'lopást beismer [tkp. 'tollba ad']', *kšeftař* 'spekuláns', *kšeftovat* 'üzletel, spekulál', szlk. *urobit' kšeft* 'üzletet köt' (vö. m. *seft* 'üzlet', *seftel* 'üzletel').

Irodalom: AY. 49; BD. 148; ČRFS. 155, 372; CSERESNYÉSI 2004b: 68; DSY. 61–62; ÉKsz.² 487; ÉrtSz. 3: 85; EWUng. 1: 523, 547; FAZAKAS 1991: 120; FKT. 82; GOLD 1981b: 208–209; GWB. 34; HANGB. 98, 150; HCL. 341, 438; HORVÁTH S. 1914; EPC. 253, 264; JiddWB.² 121; JWB. 86; MEYD. 149, 159; MTSz. 74; MÜLLER-OTT 1965: 61; PEC. 582; SAFS. 236; STEINMETZ 1986: 124; SW. 326; TESz. 1970 2: 45; TI. 241; Tolv. 32–33; TSz. 31; ÚMTSz. 2: 843; VČAS. 205; WBWM. 450; WR.² 130; YEHD.² 183, 196.

(Folytatjuk.)

BALÁZSI JÓZSEF ATTILA

A. Molnár Ferenc írja. A Magyar Nyelv 2014/3. számában (110: 305–321) jelent meg A Königsbergi Töredék és Szalagjai (és más korai szövegemlékeink) datálásához című tanulmányom. Ennek először beküldött kéziratát a szerkesztőség kérésére lerövidítettem, s így egyszeri közléssel tudták publikálni. Épp a már lerövidített kézirat beküldése előtt jelent meg HOLLER LÁSZLÓnak „Ki miatt ördögök szörnyülenek és csodálkodván úgy szólának”. Kronológia és rekonstrukció: a 120 éve felfedezett Königsbergi Szalagok alapkérdéseiről című tanulmánya, amelyre már csak utólag, lényegében csak lábjegyzetekben tudtam reagálni, és erősen korlátozott terjedelemben. Utóbb cikkem korrektúrájába még tettem egy-két kisebb módosítást, a 7., utolsó lábjegyzetet pedig eléggé megtoldottam. Jeleztem azonban a szerkesztőségnek, hogy ha ezt már nem tudják figyelembe venni, vagy csak részben, megértem és elfogadom. Ennek a lábjegyzetnek nagy része – amely főleg a cikkemben már korábban is közölt, több, a KT. és Sz. kronologizálásával kapcsolatos tény együttes említése – aztán valóban el is maradt, a vonatkozó lapra már nem fért több szöveg. – Ha utólag is, hasznosnak látom azonban ennek a lábjegyzetnek a teljes közlését, tanulmányomban ebből csak az első két mondatot jelent meg. Sőt, mivel a terjedelmi korlátok már kevésbé kötnek, a lábjegyzethez kissé még hozzá is írok. S HOLLERnek pedig a cikkemben, a lábjegyzetemben is használt, idézett címadás-rövidítéseit az ő nyomán itt is szükséges feloldani, valamint egy, a cikkem fentebbi szövegrészét, amire utalok, ismét leírni. (Az utólagos kiegészítéseimet szögletes zárójelbe tettem.) Tanulmányom 7. lábjegyzetének a „teljes” szövege tehát kisebb pótlással a következő:

„A KT. és Sz. kronologizálását némileg módosíthatja HOLLERnek a 3. lábjegyzetben említett feltevése, miszerint a KT. és Sz. két része eredetijének a kora úgy negyedszázadnyit eltér. Az ÓAÜ. [Ómagyar Angyali Üdvözet] eredetije (A oldal) így vagy 25 évvel későbbi lenne a fentebb [a tanulmányomban én általam] megadott időpontnál [KT. és Sz. 1300 k. (vagy pár évtizeddel később, az eredeti néhány, akár öt évtizeddel korábról)], amely az SzMCs. [Szűz Mária Csodája] eredetijére vonatkozik (B és C oldal). Való igaz, hogy a *-ság/-ség* egybe- vagy különírásán kívül (l. 3. lábjegyzet) különbség még, hogy csak a B-n és/vagy a C-n akadnak az *-at/-et* képzőnek véghangzós alakjai is, s a (tárgyrag előtt) véghangzót tartalmazó egy-két, már szintén látott, régies szóalak és egyetlen, nem illeszkedő